

Ἡ πολιτεία ἀνέχεται πάντα τὰ εἶδη τῆς ἐξωτερικῆς λατρείας¹, τηρεῖ θρησκευτικὴν ἀνοχὴν² καὶ μόνον εἰς τὴν ἀθείαν ὡς ἐπιβλαβῆ ἀρνεῖται ὅλως τὴν ἑαυτῆς ἀνοχὴν³. Ἡ δεισιδαιμονία καὶ ἡ ἀπιστία ἐνέχονται εἰς ἀμάρτημα, ἀλλ' ἡ πολιτεία τιμωρεῖ ἐκείνας μόνον τὰς ἀμαρτίας, αἵτινες τὰ δικαιώματα ἄλλων βλάπτουσιν⁴.

Π α ί δ ω ν ἀ γ ω γ ῆ.—Τοιαῦταί τινες ἐν συντόμῳ αἱ πολιτικαὶ τοῦ Λωκκίου θεωρίαι μαρτυροῦσι φιλόφρονον καὶ φιλελευθέραν διάθεσιν, μέγα δὲ συνετέλεσαν εἰς τῶν ὁμοχρόνων ἠθῶν τὴν ἡμέρωσιν. Οὐχ ἤττον ἀξιόλογοι εἶναι αἱ γνῶμαι αἱ περὶ τῆς τῶν παιδῶν ἀγωγῆς, περὶ ἣν ὁ φιλόσοφος διεξοδικῶς ἠσχολήθη⁵ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν μόνον τὴν μόρφωσιν Ἑγγλων εὐπατριδῶν. Ἡ ἀγωγή, λέγει, οὐδὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὸν τρόφιμον, ἀλλὰ πάντα τεχνηέντως νὰ ἐκμαιεῖ ἐξ αὐτοῦ· ὀφείλει νὰ μὴ ἐλέγχῃ ἀλλὰ νὰ ὀδηγῇ καὶ ἀναπτύσῃ τὸν παῖδα κατὰ φύσιν μὴ ἐπιδιώκουσα τὴν πολυγνώσιαν ἀλλὰ διεγείρουσα τὴν αὐτενέργειαν⁶. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀπαιτεῖται ἀκριβῆς ἐξέτασις καὶ διάγνωσις τῆς ἰδίας ἐκάστου φύσεως ἐπιτυγχανομένη οὐχὶ διὰ τῆς δημοσίας ἀλλὰ διὰ τῆς κατ' ἰδίαν διδασκαλίας.

Ἡ ἀγωγή εἶναι ἔργον τοῦ οἴκου καὶ συντελεῖται δι' ἰδιωτικῆς παιδείσεως· καὶ δύναται μὲν ἡ δημοσία παιδεία νὰ πορίσῃ πολλὰς γνώσεις, ἀλλ' ἐνέχει τὸν κίνδυνον τῆς μεταδόσεως συνήθων κακιῶν καὶ κοινῶν ἐλαττωμάτων⁷. Τὸ πρῶτον καὶ κύριον, εἰς ὃ ἀποβλέπει

1. Σημειῶδες ὅτι ὁ Λώκκιος ἐξαίρει τὸ ἠθικὸν τῆς θρησκείας μέρος καὶ θέλει, ὅσον τὸ δυνατόν, ἐλάχιστα δόγματα καὶ τελετουργίας. Τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν θεωρεῖ ὡς τὴν ἀληθῆ καὶ διὰ τοῦτο τιμᾷ ἰδιαιτέρως.

2. Εἰς ταύτην ἀναφέρεται ἡ « Epistola de tolerantia » τοῦ φιλοσόφου.

3. Ἡ πολιτεία δὲν ἀνέχεται τοὺς ἀθέους καὶ ἄλλως καὶ διότι οὐδένα θὰ ἠδύναντο νὰ παράσχωσιν ὄρκον.

4. Of civil government 2,74 ἐξ. 150 ἐξ. 194 ἐξ.

5. Τοῦτο ἐποίησεν ἐν τῷ ἤδη μνημονευθέντι ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « some thoughtes on education », ἐκδ. 1884.

6. Ὁ φιλόσοφος ὑποτιμᾷ τὴν φαντασίαν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν καλῶν τεχνῶν, ἐξαίρει δὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀσκήσεως τῆς κρίσεως, διὸ καὶ συνιστᾷ ἰδιαιτέρως τὰ μαθηματικά.

7. Ἐνθ. ἄνωτ. 70. 90 ἐξ.

ἡ ἀγωγή, εἶναι ἡ « δια π λ α σ ι ς χ α ρ α κ τ ῆ ρ ο ς », μόνον δ' ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τάσσει τὸν πορισμὸν ὠφελίμων εἰς τὸν βίον γνώσεων¹. Ὑπολαμβάνεται δὲ ὡς περιττὸν νὰ βασανίζωνται οἱ παῖδες πρὸς τὴν ἐκμάθησιν τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν ὡς ἥκιστα χρησίμων εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινωνίαν². μόνον νεώτεραι γλῶσσαι πρέπει νὰ διδάσκωνται καὶ αὗται οὐχὶ κατὰ μέθοδον θεωρητικὴν ἀλλὰ κατὰ τρόπον πρακτικὸν καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν γνῶσιν προσώπων καὶ πραγμάτων³. Ὡςπερ ἡ τῆς γλώσσης διδασκαλία καὶ ἡ τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ μὴ χωρίζωνται ἀπ' ἀλλήλων ἀλλὰ νὰ συνάπτονται, οὕτω πρέπει νὰ συνάπτονται ἡ ἐργασία καὶ ἡ παιδεία⁴.

Εἰς τὴν παιδείαν ἀπονέμεται μεγάλη σπουδαιότης, διότι βοηθεῖ κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀποκαλύπτει τὰς ἰδίας ἐκάστου παιδὸς κλίσεις. Οἱ σωματικοὶ κολασμοί, ὡς ἐπιβλαβεῖς εἰς τὸ ἐλεύθερον φρόνημα, ἀπορρίπτονται καὶ μόνον κατὰ τῆς αὐθαδείας ἐπιτρέπονται· πρόσφοροι εἰς τὴν ἀγωγήν τρόποι φαίνονται ὁ ἔπαινος καὶ ἡ διέγερσις τῆς φιλοτιμίας, μόλις δὲ ὕστερον προστίθεται ἡ διέγερσις τοῦ συναισθήματος τοῦ καθήκοντος. Εἰς ἐπιστημονικὰς δ' ὁμῶς θεωρίας δὲν εἰσέρχεται ὁ φιλόσοφος ἐν τῇ παιδαγωγικῇ ἀλλ' ἀπλῶς στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας⁵.

1. Ἡ ὀρθὴ ἀγωγή ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν, ἧς οὐσία εἶναι ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν νοῦν (τὰς ἠθικὰς ἀξίας) ἐναντίον τῶν κλίσεων καὶ ὀρμῶν. Τελικὸς δὲ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τροφίμου ἀναγνώρισις τῶν ὑποχρεώσεων καὶ ἡ ἐπιτέλεσις αὐτῶν.

2. Αὐτ. 195. Παρεῖδεν ὁμῶς ὁ φιλόσοφος οὗτος ὅτι αἱ ἔνδοξοι (κλασσικαὶ) γλῶσσαι καὶ μάλιστα ἡ ἐλληνικὴ εἰσάγουσιν εἰς ὑπέροχον πολιτισμὸν, οὗ ἡ γνῶσις συντελεῖ τὰ μάλιστα εἰς τὴν ἐπιδιωκομένην διάπλασιν τοῦ χαρακτῆρος.

3. Αὐτ. 164 ἐξ. 167 ἐξ.

4. Ἡ ἀγωγή πρέπει νὰ φεύγη τὴν βάρβαρον βίαν καὶ νὰ συνάπτῃ τὴν μάθησιν μετὰ τῆς τέρψεως καὶ παιδείας· « εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐντυπώσῃ τις περικαλλεῖς καὶ κανονικοὺς χαρακτῆρας ἐν τρεμούσῃ ψυχῇ, ὡς εἶναι ἀδύνατον καὶ νὰ διαγράψῃ ὠραίας γραμμάς ἐπὶ τρέμοντος χάρτου ». Ὁ Λώκκιος διαλαμβάνει περὶ τῶν κολασμῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς αὐτῶν. (αὐτ. 43 ἐξ.).

5. Τὴν ἐμπειρίαν παρέσχεν ἡ μνημονευθεῖσα μακρὰ παιδαγωγικὴ ἐνέργεια ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ κόμητος Shaftesbury.

9. Ἐπισκοπήσεις καὶ συμπλήρωσις.—Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται φανερόν ὅτι τὸ φιλοσόφημα τοῦ Λωκίου ἔχει χαρακτῆρα κυρίως γνωσιολογικόν. Πρῶτος οὗτος ἐποιήσατο ἀπόπειραν ὅπως κατὰ μέθοδον ἀναλυτικὴν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας ἐρμηνεύσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως. Αἱ ἄγονοι δηλαδὴ ὄντολογικαὶ συζητήσεις ὠδήγησαν τὸν φιλόσοφον, καθὰ αὐτὸς ὁμολογεῖ¹, εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ κατὰ πόσον εἶναι ἀσφαλῆς καὶ ἐπὶ πόσον ἐκτείνεται ἡ γνωστικὴ ἡμῶν δύναμις, τίνα εἶναι τὰ δυνατὰ ὑποκείμενα αὐτῆς, ἡ δὲ συστηματικὴ αὕτη ἐξέτασις ἀποτελεῖ τὴν ἱστορικὴν σπουδαιότητα τοῦ ἀνδρός. Πολλοὶ μὲν σκεπτικοὶ καὶ μυστικοὶ φιλόσοφοι ἐπελάβοντο ἀνέκαθεν τοῦ ζητήματος· ἀλλὰ τοῦτο ἐποίουν ἄνευ συστήματος καὶ ἐν παρέργου μέρει, ὁ δὲ Λώκιος πρῶτος κατέστησεν αὐτὸ ὑπόθεσιν συστηματικῆς ἐρεύνης καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ ἐπιδράσεως ἐπέθηκεν εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν βαθεῖαν τὴν σφραγίδα τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως.

Τὰ προηγούμενα μεγάλα φιλοσοφήματα ἔστρεφον τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μέθοδον τῆς ὀρθῆς γνώσεως καὶ εἶχον χαρακτῆρα ἀπλῶς μεθοδολογικόν (οὐχὶ γνωσιολογικόν)· ὁ Βάκων καὶ ὁ Καρτέσιος εἶχον ἀκράδαντον πεποίθησιν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως, ὡς ἐπὶ πάντα ἐκτεινομένης, καὶ μόνον ἐξήταζον τὰς εἰς τὴν γνώσιν συντεινούσας μεθόδους. Ὁ Λώκιος δ' ὅμως ὀρμαῖται ἀπὸ τῆς ἀμφιβολίας περὶ τοῦ ἐφικτοῦ τῆς γνώσεως καὶ προβάλλει ἑαυτῷ τὸ πρόβλημα τῆς γνωστικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως καθιστάμενος οὕτως ἀξιόλογος πρόδρομος τοῦ Καντίου.

Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος μετέρχεται μέθοδον σχοῦσαν μεγάλην ἐπὶ τὴν φιλοσοφικὴν διανόησιν τοῦ 18ου αἰῶνος ῥοπὴν καὶ φαντάζεται ὅτι τὸ σπουδαιότατον ζήτημα περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως λύεται διὰ τῆς κατανοήσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἡμετέρων παραστάσεων. Ἐτράπη λοιπὸν εἰς ἀξιολόγους ψυχολογικὰς ἐρέυνας, δι' ὧν ἐπίστευεν ὅτι ἔλυε τὸ γνωσιολογικόν πρόβλημα ἐρμηνεύων τὴν γνωστικὴν δύναμιν τῶν ἐννοιῶν ἐκ τῆς

1. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Δοκιμίου.

ψυχολογικῆς ἀρχῆς καὶ γενέσεως αὐτῶν¹. Διασαφῶν τὰ κατὰ τὴν γένεσιν τῶν παραστάσεων ἀπορρίπτει τὰς ἐμφύτους ἐννοίας² καὶ διακρίνει τὰς παραστάσεις εἰς ἀπλᾶς καὶ συνθέτους θεωρῶν ἐκεῖνας προτέρας τούτων· παράγων δὲ τὸ σύνθετον ἐκ τοῦ ἀπλοῦ, τὸ γενικὸν ἐκ τοῦ ἀτομικοῦ, γίνεται ἰδρυτῆς τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ἣτις τὸν ψυχικὸν βίον θεωρεῖ ὡς κανονικὴν κίνησιν ἀπλῶν στοιχείων· κατ' ἀκολουθίαν δὲ παρέρχεται εἰς τὸ μέσον ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς ἐμπειρικῆς γνωσιολογίας.

Πρὸς τοῦτο καταπολεμεῖ διὰ ψυχολογικῶν καὶ ἐθνογραφικῶν φαινομένων τὴν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν στωϊκῶν διδαγμάτων σχηματισθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ τῶν ὀπαδῶν, μάλιστα δὲ ὑπὸ τῆς Σχολῆς τῆς Κανταουρίας, ὑποστηρικθεῖσαν θεωρίαν τῶν ἐμφύτων ἐννοιῶν καὶ ἐμφύτων ἀρχῶν καὶ ἀξιωμάτων³. Δεικνύει ὅτι αἱ λογικαὶ ἀρχαὶ τῆς ταυτότητος καὶ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τὸ ὄντολογικὸν ἀξίωμα τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας εἶναι ἄγνωστα οὐ μόνον παρά τοῖς παιδίοις καὶ τοῖς ἡλιθίοις ἀλλὰ καὶ παρά πᾶσι τοῖς ἀπαιδεύτοις λαοῖς· ὡσαύτως περὶ τῶν πρακτικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων, ἔτι δὲ καὶ τῆς ὑποκειμένης τούτοις ἐννοίας τοῦ θεοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν τυγχάνουσι παρά πάντων κοινῇ

1. Πρῶτος ὁ Λώκκιος ἐπεχείρησε κριτικὴν ἐξέτασιν τῆς γενέσεως τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ διὰ τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ ἐπιδράσεως προσέδωκεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ διαφωτισμοῦ ψυχολογικὸν χαρακτῆρα. Τῷ ὄντι δὲ ἡ διανόησις ὅλη τοῦ 18ου αἰῶνος ἐλαύνεται ὑπὸ διαφέροντος ψυχολογικοῦ.

2. Ῥητέον ὅτι οἱ Σχολαστικοὶ παρεδέχοντο ἔμφυτον δύναμιν, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δι' αὐθορμήτου ἀφαιρέσεως ἐκ τῶν αἰσθητῶν σχηματίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς γενικωτάτας ἀδιορίστους ἐννοίας καὶ δι' αὐτῶν γενικωτάτας ἀδιορίστους ἀρχὰς ὡς βάσιν πάσης περαιτέρω γνώσεως. Αἱ ἀδιορίστοι αὗται ἐννοιαὶ, ὡς καὶ αἱ ἀρχαί, γίνονται συνειδηταὶ καὶ διατυποῦνται ὡς τοιαῦται μόνις ἐν τέλει τῆς νοητικῆς (ἀφαιρετικῆς) ἐνεργείας. Παρὰ τῷ Λωκκίῳ δ' ὅμως ἡ λεπτὴ αὕτη διάκρισις λείπει· διότι αἱ γενικαὶ ἐννοιαὶ καὶ ἀρχαὶ θεωροῦνται ὡς σχηματιζόμεναι μόνις ὕστερον διὰ περιλήψεως τῶν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὁμοιοτήτων.

3. Ἡ ἔκπαλαι κρατοῦσα μεθοδολογικὴ ἀντίθεσις ἐμπειρίας καὶ ὀρθολογισμοῦ μεταβιβάζεται ἤδη εἰς ψυχολογικὸν πεδίου καὶ καθίσταται ὑποκει-
μενὸν οὐ μόνον φιλοσοφικῆς ἐρεῦνης, ἀλλὰ καὶ κοινῶν συζητήσεων.

ώμολογημένα καὶ τούτου ἔνεκα δὲν εἶναι ἔμφυτα. Ἐντεῦθεν συμπεραίνει ὅτι ἡ ψυχὴ οὐδὲν ἔχει ἔμφυτον ἀλλά, παρεμφερῆς οὔσα πρὸς ἀγραφον χάρτην, λαμβάνει τὰς παραστάσεις ἐκ τῆς ἐμπειρίας¹.

Εἶδη ἐμπειρίας.—Πλὴν δὲν θεωρεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς ψυχῆς ὡς προερχόμενον μόνον ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως· διότι διακρίνει δύο εἶδη ἐμπειρίας, τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν ἐσωτερικὴν, ὧν ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ αἴσθησις αὕτη δὲ ἡ αὐτοσυνειδησία. Ἡ μὲν αἴσθησις ἄγει εἰς τὴν συνείδησιν τὰς ἐπιδράσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἡ δὲ αὐτοσυνειδησία ποιεῖ συνειδητὰς τὰς ἰδίας ἡμῶν ἐνεργείας καὶ καταστάσεις· αἴσθησις καὶ αὐτοσυνειδησία εἶναι κεχωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων ἔνεκα τοῦ διαφόρου περιεχομένου αὐτῶν. Τοιοῦτοτρόπως ἡ παραδεδομένη ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἐμφανίζεται καὶ παρὰ τῷ Λωκκίῳ ὑπὸ τύπον ψυχολογικὸν καὶ γνωσιολογικόν².

Παραδεχόμενος ὁ φιλόσοφος τὰ δύο τῆς ἐμπειρίας εἶδη ὡς αὐτοτελῆ, ἐθεώρει τὴν πραγματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν ὡς οὐχὶ ἐπ' ἴσης ἀρχέγονον, διότι πρὸ τῆς ἐνεργείας τῆς αὐτοσυνειδησίας πρέπει νὰ συντελεσθῶσιν ἄλλαι ψυχικαὶ λειτουργίαι γινόμεναι μόνον διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. Ἡ αὐτοσυνειδησία δηλαδὴ τῆς ψυχῆς προὑποθέτει ἀναγκαίως πολλὰς θύραθεν ἐπεγεργείας λειτουργίας αὐτῆς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ πρῶτον περιεχόμενον τῆς αὐτογνωσίας. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο, ὅτι ὁ Λώκκιος ἀποφαίνει τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν ὡς τὴν πρώτην ἀφορμὴν τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας καὶ ὡς τὸ ἀρχέγονον περιεχόμενον αὐτῆς, ἐχαρακτηρίσθη ὑπὸ πολλῶν ὡς αἰσθησιοκρατικός³.

1. Οὕτω παρορᾷ τὴν σπουδαιότητα τῶν σκοτεινῶν, μᾶλλον ἢ ἤττον ἀσυνειδήτων στοιχείων, ὡς καὶ τὸν ἀθόρμητον τρόπον, καθ' ὃν ἐνεργοῦσιν ἀρχέγονοι κλίσεις.

2. Ἡ παρὰ τῷ Λωκκίῳ ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ψυχικοῦ κόσμου, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου γενομένην ἀντίθεσιν δύο οὐσιῶν, ἐκτατῆς καὶ νοητῆς, ἣν ἀντίθεσιν καὶ ὁ Σπινόζας δὲν ἠδυνήθη νὰ ἄρῃ ἐν τῇ περὶ κατηγορημάτων θεωρίᾳ.

3. Ἡ αἰσθησιοκρατία δὲν ἔχει παρὰ Λωκκίῳ ἢν παρὰ τοῖς διαδόχοις

Καὶ ὑπάρχει μὲν ἡ αἴσθησις κατὰ τὴν ἐνέργειαν χρόνῳ προτέρα τῆς νοήσεως, ἀλλ' ἡ νόησις εἶναι κατὰ τὴν ἀξίαν ὑπερτέρα ἐκείνης ὡς παρέχουσα διὰ τῶν συνθέτων παραστάσεων καθολικὰ πρότυπα (οἷα τὰ μαθηματικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ). Ἡ μὲν κατ' αἴσθησιν γνῶσις ἄγει μόνον μέχρι τῆς πιθανότητος, ἡ δ' ἐνορατικὴ, ὡς καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ γνῶσις, παρέχει τὴν ἐντελῆ βεβαιότητα καὶ ἀναγκαιότητα.

Ἐνταῦθα δὴ ἡ ἐμπειρικὸς Λώκκιος ἄπτεται προδήλως τῆς ὀρθολογικῆς θεωρίας καὶ ἐμφανίζεται ὡς ἀληθῆς Καρτεσιακός. Ἐκτείνων ὅμως τὴν γνῶσιν καὶ πέραν τῶν αἰσθητῶν φαίνεται μὴ ὦν ἀκόλουθος ἑαυτῷ. Διότι, ἀφοῦ ἡ μὲν ἐμπειρία εἶναι ἡ μόνη πηγὴ τῆς γνώσεως ὁ δὲ νοῦς περιορίζεται ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἐμπειρικῆς ὕλης, ἔπεται ὅτι ἡ γνῶσις δὲν χωρεῖ ἐπέκεινα τῶν αἰσθητῶν. Τὴν ἀκολουθίαν ταύτην δὲν ἠθέλησε νὰ συναγάγῃ ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἠρκέσθη νὰ περιορίσῃ, μετὰ τοῦ Βάκωνος, τὴν ὑπὲρ αἴσθησιν γνῶσιν εἰς τὸ ἐλάχιστον. "Ὅπως ἂν ἔχη, ἐμφαίνων ὡς ἑτερογενεῖς τὴν ψυχικὴν καὶ φυσικὴν ἐνέργειαν καὶ δεικνύων ὅτι ἡ αἴσθησις παρέχει τὴν πρώτην ἀφορμὴν εἰς πᾶσαν ψυχικὴν ἐνέργειαν ἀπέβη ὁμολογουμένως ὁ πατὴρ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας. "Ὅτι ἐπὶ τῆς ψυχολογίας στηρίζει καὶ τὴν γνωσιολογίαν, εἶναι εὐδῆλον. Τοῦτο δὲ πράττων οὐδὲν ἄλλο ποιεῖ ἢ συμπληροῖ τὴν ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν τοῦ Βάκωνος.

Αἰσθηματά. Ποιότητες.—Ὡς πρὸς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν ἠκολούθησεν ὁ Λώκκιος εἰς τὴν καρτεσιακὴν

καὶ συνεχισταῖς τῶν τάσεων αὐτοῦ ἀπαντῶμεν ἐννοίαν· δὲν σημαίνει ὅτι ἡ νόησις κατάγεται ἐκ τῆς αἰσθήσεως ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐξεργάζεται παραστάσεις, ἃς οὔτε αὐτὴ δημιουργεῖ οὔτε ἔχει ἀρχῆθεν ἐμφύτους, ἀλλὰ λαμβάνει ἐκ τῆς αἰσθήσεως· ἡ αὐτοσυνειδησία ἀναφαίνεται μὲν ὕστερον ἀλλὰ δὲν γεννᾶται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως. Ἡ αἴσθησις δηλαδὴ δὲν εἶναι τρόπον τινὰ ἡ μήτηρ ἀλλ' ἡ πρεσβυτέρα ἀδελφὴ τῆς νοήσεως. Ἐν ἄλλοις λόγοις δὲν εἶναι τὸ παράπαν ὁ φιλόσοφος αἰσθησιοκρατικὸς ἐπὶ τῆς ἐννοίας ὅτι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις παρέχει ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν ἢ ὅτι ἡ γνῶσις κατάγεται ὅλως ἐκ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως· διότι παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπειρίαν τίθεται ὡς ἰσαξία ἡ ἐσωτερικὴ.

θεωρίαν καὶ προσέδωκεν αὐτῇ μορφήν ἀκριβεστέραν. Αἱ κατ' αἰσθησιν, λέγει, εἰκόνες, τὰ αἰσθήματα, καίπερ προερχόμενα ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, δὲν εἶναι ὅλως ὅμοια αὐτοῖς οὐδὲ πρέπει νὰ ὑποληφθῶσιν ὡς ἀκριβῆ τούτων ἀπεικασματα· εἶναι ἀπλῶς ἀποτελέσματα τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἐπενεργείας τῶν ἐκτὸς ὄντων, ἐκάστη δ' εἰς αὐτὰ προσνεμομένη ιδιότης εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἢ τοῦ αἰσθητοῦ « δύναμις » ὅπως ἐπενεργῆ ἐφ' ἡμᾶς καὶ παράγη ἐν τῇ ψυχῇ ὠρισμένην παράστασιν. Καὶ ὅμως δὲν ἀρνεῖται πάλιν ὅτι ὑπάρχουσιν αἰσθήματα ἀπεικονίζοντα τὴν πραγματικὴν ποιότητα, διὸ καὶ διακρίνει πρωτευούσας καὶ δευτερευούσας ποιότητας· ἐκεῖναι μὲν εἶναι ποιότητες τοιαῦται, ὧν αἰρομένων θὰ ἤρροντο καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα, αὗται δ' εἶναι ποιότητες μόνον καθ' ὠρισμένην σχέσιν ἀνήκουσαι εἰς τὰ ὄντα¹.

Καὶ ἐν τῇ διακρίσει ταύτῃ τῶν ποιοτήτων στοιχεῖ κατ' οὐσίαν εἰς τὴν καρτεσιακὴν ἀποψιν, καθ' ἣν ἐκεῖνο μόνον ἀνήκει εἰς τὴν πραγματικὴν τοῦ κόσμου φύσιν, ὅπερ νοοῦμεν σαφῶς καὶ ἐναργῶς· μόνον οἱ μαθηματικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ σχήματος, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς κινήσεως εἶναι αἱ πρωτεύουσαι ποιότητες, οἱ δὲ λοιποὶ, οἱ τοῦ ἤχου καὶ τοῦ χρώματος, τῆς ὀσμῆς καὶ τῆς γεύσεως καὶ εἴ τινες ἄλλοι, εἶναι ποιότητες δευτερεύουσαι.

Συνειρμοὶ παραστάσεων. Ἡ οὐσία.— Αἱ ἀπλαῖ παραστάσεις, πρῶτον μὲν διατηροῦνται διὰ τῆς μνήμης, ἔπειτα δὲ ἀποτελοῦσι συνειρμούς· συγκρίνονται καὶ διακρίνονται, συνάπτονται καὶ χωρίζονται, ὅπερ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῶν ζώων· τέλος σχηματίζονται δι' ἀφαιρέσεως ἐξ αὐτῶν γενικαὶ παραστά-

1. Ἡ διάκρισις τῶν κατ' αἰσθησιν ποιοτήτων, γενομένη ἤδη ὑπὸ τοῦ Δημοκρίτου καὶ ὕστερον αἰεὶ μᾶλλον ἀναγνωρισθεῖσα, ἐκυρώθη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ τῆς Φυσιολογίας, ἥτις ἔδειξε τὴν εἰδικὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἀνέπτυξε τὴν οἰκείαν θεωρίαν. Ῥητέον ὅτι ἡ τοιαύτη διάκρισις ἐπέχει μέσσην τινὰ θέσιν μεταξύ τῆς συνήθους ἐκδοχῆς τῆς προσνεμοῦσης πάσας τὰς κατ' αἰσθησιν ποιότητας εἰς τὰ πράγματα καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Καντίου, ὅτι ὁ ὕδ ε μ ί α ποιότης ἀνήκει εἰς τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, ἀλλ' εἶναι πᾶσαι ὑποκειμενικαὶ ἀντιλήψεις ἡμῶν.

σεις (έννοιαι), εἰς μόνους τοὺς ἀνθρώπους ἰδιάζουσαι καὶ διὰ τῆς γλώσσης δηλούμεναι. Ἐπεξεργαζομένη δὲ ἡ ψυχὴ τὰς ἀπλᾶς παραστάσεις σχηματίζει τὰς συνθέτους, τοὺς τρόπους δηλονότι καὶ τὰς ἀναφορὰς καὶ τὰς οὐσίας. Ἡ οὐσία θεωρεῖται ὡς ὁ φορεὺς πολλῶν ποιότητων, ὅστις ὑπάρχει μὲν ἐκτὸς ἡμῶν ἀλλ' εἶναι ἄγνωστος. Ἡ ἀπόφανσις δ' ὅμως αὕτη δὲν συμφωνεῖ, ἀλλὰ τοῦναντίον διαφωνεῖ καὶ ἀντίκειται ἀντικρως πρὸς τὴν περὶ πρωτευουσῶν ποιότητων διδασκαλίαν. Διότι, ἂν εἶναι γνωσταὶ αἱ τοιαῦται (ἀντικειμενικαὶ) ποιότητες, δὲν πρέπει νὰ εἶναι ὅλως ἄγνωστοὶ αἱ οὐσίαι. Ἄν δ' ὅμως εἶναι ἄγνωστοι, τότε οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ παραδεχώμεθα ὑπαρξίν οὐσιῶν¹.

Ἔτι ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως τοῦ φιλοσόφου τούτου ἦτο διασεσεισμένη ἡ τῆς οὐσίας έννοια, μαρτυρεῖ ποιά τις εἰρωνεία, μεθ' ἧς χαρακτηρίζει τὴν οὐσίαν ὡς ἄγνωστόν τι² καὶ ἡ παραβολὴ τῆς εἰς τὴν οὐσίαν πίστεως πρὸς τὴν πίστιν τῶν Ἰνδῶν ὅτι ὑπάρχει ἀναγκαίως ὁ ἐλέφας, ἵνα βαστάζῃ τὴν γῆν. Πλὴν ἀλλ' ὅμως δὲν ἀπορρίπτει τὴν έννοιαν ταύτην, εἰ καὶ διασειεῖ αὐτὴν τόσον ἰσχυρῶς ὅσον οὐδεὶς πρότερον³.

1. Ὁ νοῦς, λέγει, ὑποβάλλει εἰς τὰς συνημμένας μετ' ἀλλήλων ἀπλᾶς παραστάσεις τὴν έννοιαν τῆς οὐσίας. Ἀλλὰ τούτου τεθέντος ἡ έννοια τῆς οὐσίας εἶναι ἀσαφής, ἡ δὲ πραγματικότης αὐτῆς καθίσταται ἀμφίβολος· διότι τις ἐγγυᾶται ὅτι πρὸς τὴν έννοιαν ταύτην ἀντιστοιχεῖ πράγματι καθ' ἑαυτὴν ὑπάρχουσα οὐσία ;

2. Οὐχὶ σπανίως ὀνομάζει τὴν οὐσίαν « δὲν γινώσκω τί ».

3. Μόνον ὁ Ὁββέσιος εἶχεν ἐπιχειρήσει παρεμφερῆ ἀπόπειραν καὶ ἐγένετο καὶ ἐν τούτῳ, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πολλοῖς, πρόδρομος τοῦ Λωκίου. Ἡ δὲ δυσκολία ἦ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, ἡ ἀντίφασις, εἰς ἣν περιέπεσεν ὁ φιλόσοφος, προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὠρμήθη ἐκ τῆς συνήθους προϋποθέσεως ὅτι ὑπάρχει κόσμος πραγματικῶν ὄντων « ἐπιδρώντων » ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν καὶ τοῦτο χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ πόθεν ἐρχόμεθα εἰς τὴν τοιαύτην προϋπόθεσιν καὶ ἂν αὕτη συμφωνεῖ πρὸς τὸν δοθέντα ὀρισμὸν τῆς γνώσεως. Ἐνταῦθα βλέπομεν τὰ ἐπακολουθήματα τῆς συνυπάρξεως διαφόρων ἀρχῶν καὶ προϋποθέσεων, ἐμπειρικῶν δηλονότι καὶ ὀρθολογικῶν. Ὡς ἐμπειρικὸς μὲν ὁ φιλόσοφος δὲν ἀμφιβάλλει περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐξωτερικῶν πραγμάτων καθ' ἑαυτά, ὡς ὀρθολογικὸς δ' ὅμως καταλήγει εἰς ἀμφιβολίαν καὶ συγκεκριμένην ἀρνησιν αὐτῶν.

Ἡ θέσις τοῦ Λωκίου ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ.—Ἡ ἐπισκόπησις τῶν μεθοδολογικῶν θεωριῶν καὶ τῆς ὅλης φιλοσοφίας τοῦ Λωκίου μαρτυροῦσι τὴν σπουδὴν αὐτοῦ, ὅπως συναρμόσῃ καὶ διαλλάξῃ τὴν ἐμπειρικὴν ἄποψιν τοῦ Βάκωνος πρὸς τὴν ὀρθολογικὴν αὐστηρότητα τοῦ Καρτεσίου. Μετ' ἐκείνου μὲν ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ δεικνύει τὴν αὐτὴν χορηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν· παρατηρεῖ ὅτι ἡ κατ' αἰσθησιν ἀντίληψις παρέχει τὴν ὕλην τῶν παραστάσεων καὶ τῆς ὅλης γνωστικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ¹. Μετὰ δὲ τούτου (τοῦ Καρτεσίου) παραδέχεται τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως γνώσεων, αἰτινες ἔχουσι κῦρος ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας². Δὲν εἶναι δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος οὔτε μόνον ἐμπειρικὸς οὔτε μόνον ὀρθολογικός, ἀλλ' ἐν μέρει ἀμφοτέρω· ὡς ἐμπειρικὸς παραδέχεται ὅτι αἱ στοιχειώδεις παραστάσεις κατάγονται ἐκ τῆς παρατηρήσεως, τῆς κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεως· ὡς ὀρθολογικὸς δὲ γνωματεύει ὅτι ἡ ἐνιαία καὶ ἀλληλουχουμένη εἰκὼν τοῦ κόσμου γεννᾶται ἡμῖν διὰ τῆς αὐθορμήτου συνθέσεως, ἣν ποιεῖται ὁ νοῦς ἐπεξεργαζόμενος τὴν δεδομένην ὕλην τῶν παραστάσεων³.

Ἐμπειρικὴ ἄποψις καὶ ὀρθολογικὴ θεωρία διασταυροῦνται καὶ διασταυρούμεναι καταλήγουσιν εἰς σκέψιν τινὰ καὶ εἰς « ὑποκει-

1. Ὁ Λώκιος ἐπεζήτησε διὰ μεθοδολογικῶν ἐρευνῶν νὰ αἰτιολογήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν ἐμπειρικὴν τῆς ὅλης ἡμῶν γνώσεως ἀρχὴν, ἣν ὁ Βάκων ἀπλῶς προὔπεθετο.

2. Ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος ἀρνεῖται μὲν ὅτι ἡ γνῶσις ἔχει στοιχεῖα ἄλλως ἢ διὰ τῆς αἰσθήσεως προσγιγνώμενα, ἰσχυρίζεται δ' ὅμως ὅτι ἐκείνη χωρεῖ καὶ πέραν τῶν αἰσθητῶν.

3. Δεικνύει ὅτι τὸ ὄργανον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ νοῦς καὶ τὸ πεδῖον τῆς γνώσεως εὐρύτερον τῆς ἐμπειρίας· τοῦτο δὲ τὸ ὄργανον τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ μορφή αὐτῆς ὀφείλουσι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Οὕτω πως τέμνει μέσσην ὁδὸν μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειριοκρατίας· εἶναι δὲ δύσκολον νὰ εἴπη τις, ἂν προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὸν Βάκωνα ἢ πρὸς τὸν Καρτέσιον. Ὅπως δὲ ποτε συγκεράσας ἐμπειρίαν καὶ ὀρθολογισμὸν καὶ συναρμόσας τὴν θεωρίαν πρὸς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς προσήνεγκεν ὁ Λώκιος εἰς τὴν διανόησιν τῶν χρόνων ἐκείνων ἐκπρεπῆ ὑπηρεσίαν.

μενισμόν »· εἰς σκέψιν μὲν, διότι ἀμφιβάλλει ὁ φιλόσοφος περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως τῶν οὐσιῶν¹. εἰς « ὑποκειμενισμόν » δέ, διότι δεικνύει ὅτι ἡ τοῦ κόσμου εἰκὼν εἶναι ἀπότοκον τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἡμῶν². "Ὅτι ἐνταῦθα συνάπτει διάφορα στοιχεῖα, εἶναι εὐνόητον. Πρὸς δ' ἔτι ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἐννοια τῆς αἰτιώδους σχέσεως σχηματίζεται διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίας καὶ ὅτι τὸ κῦρος τῆς σχέσεως ταύτης βεβαιοῦται δι' ἐνοράσεως, γίνεται φανερόν ὅτι ἐξαγγέλλει καὶ χρησιμοποιοῖ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἀπροκαλύπτως καὶ φυσικῶς³ καὶ ὅτι κατὰ τοῦτο εἶναι δογματικός. "Ὅμως δὲ παραδεχόμενος σχέσεις παραστάσεων καὶ ἀναφοράς, αἵτινες ἔχουσι κῦρος καθολικὸν καὶ ἀναλλοίωτον, προσεγγίζει πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν. Ἀπαιτῶν δὲ πάλιν ψυχολογικὰς διασαφήσεις καὶ γνωσιολογικὰς αἰτιολογίας καὶ ἀποδείξεις φαίνεται πῶς τρεπόμενος πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας.

Ἡθικὴ.—Τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος κεῖται, ὡς ἤδη παρετηρήσαμεν, ἐν τοῖς γνωσιολογικοῖς ζητήμασιν⁴, αἱ δὲ ἠθικαὶ ἐννοιαὶ σποράδην μόνον καὶ ἄνευ ἐπι-

1. Ἐν τῇ σκέψει ὁμως καὶ ἀμφιβολίᾳ ἐπιχειρεῖ μικρὰ τινα μόνον βήματα μὴ τολμῶν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κρατούσας τάσεις καὶ πεποιθήσεις. "Ὅθεν συνομολογεῖ μετὰ τῶν Καρτεσιακῶν ὅτι γινώσκομεν τὴν ἡμετέραν ψυχὴν δι' ἀμέσου ἐποπτείας, ἐγκρίνει τὰς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις καὶ καταφεύγει εἰς τὴν ἐνάργειαν τῆς αἰσθήσεως πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως ἐξωτερικοῦ κόσμου.

2. Ἀφοῦ αἱ μὲν ἀπλάϊ παραστάσεις εἶναι κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν (ἐν μεγάλῃ τοῦλάχιστον μοίρᾳ) ὑποκειμενικαί, αἱ δὲ σύνθετοι παραστάσεις, ὡς καὶ ἡ ἐνωσις αὐτῶν ἢ ὁ χωρισμός, ὡσαύτως ὑποκειμενικαί (προῖδόν τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ), ἔπεται ὅτι ἡ ἐκ τοιούτων στοιχείων καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον προκύπτουσα γνῶσις ἔχει χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν.

3. Τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος χρησιμοποιοῖ, ἵνα ἐκ τῶν ἀπλῶν παραστάσεων συναγάγῃ τὴν ὑπαρξιν τῶν διεγειρόντων αὐτὰς πραγμάτων· χρησιμοποιοῖ δὲ πάλιν ἐκείνην, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ.

4. Ἡ περὶ γνώσεως θεωρία τοῦ Λωκίου ἐμφαίνει τὴν ἐπίδρασιν τῆς τε ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας τοῦ Βάκωνος καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου γενομένης ζητήσεως τῆς ἀρχῆς τῶν παραστάσεων.

στημονικῆς ἀλληλουχίας, καιροῦ παρατυχόντος, ἐξετάζονται. Κύριος τῆς ἠθικῆς σκοπὸς τίθεται ἢ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, ποριζομένη ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν πράξεων πρὸς τὰς θείας ἐντολὰς καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιταγὰς. Ὑποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι αἱ κατὰ φύσιν ἐπιθυμίαι καὶ ὄρμαι πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἀνωτέραν τινὰ ἐπιτακτικὴν βούλησιν, ὅτι ἄρα ἡ ἠθικὴ ἐπερείδεται ἐπὶ τῆς αὐθεντίας.

Ἐκ τῆς πρὸς εὐδαιμονίαν φυσικῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκπηγάζει ὁ νόμος ὁ καθορίζων τοὺς ὅρους, ἐφ' οἷς εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἡμετέρα εὐτυχία ὁμοῦ μετὰ τῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ὁ διὰ τοῦ νοῦ ἀνευρισκόμενος νόμος ὁ συνοψιζόμενος ἐν τῷ γνωστῷ παραγγέλματι « ὁ σὺ μισεῖς, ἐτέρω μὴ ποιήσης », πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς θέλημα τοῦ θεοῦ, ἵνα προσλάβῃ κῦρος καὶ αὐθεντίαν. Ἄγων δὲ ὁ φιλόσοφος τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀποκαλύψεως εἰς σχέσιν πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ νοῦ, ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, διατηρῶν τὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν πίστιν καὶ συναρμόζων αὐτὴν πρὸς τὸν λόγον, καθίσταται θεολόγος τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ ἰδρυτὴς τοῦ θρησκευτικοῦ ὀρθολογισμοῦ¹, τοῦ συντελέσαντος εἰς τὴν δημοκρατικὴν κίνησιν². Ἡ θεία ἀποκάλυψις κατὰ τοῦτον ἐξήγγειλε καὶ δύναται νὰ ἐξαγγέλλῃ μόνον τοιούτους νόμους, οἵτινες συμφωνοῦσι πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δοθέντα τοῖς ἀνθρώποις νοῦν. Ἐπιδιώκεται λοιπὸν συναρμογὴ καὶ συμφωνία τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων πρὸς τὴν κατὰ νοῦν γνῶσιν, ἣτις διαλλαγὴ ἠὺνοήθη περαιτέρω ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ὀπαδῶν τῆς φυσικῆς θρησκείας.

Π ο λ ι τ ι κ ῆ.—Ἐν τῇ πολιτικῇ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὁ Λώκκιος θερμὸς προστάτης τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος καὶ κατέστη ὁ πρόδρομος τοῦ Montesquieu³. ἤξιωσε τὸν χωρισμὸν

1. Ἡ θρησκευτικὴ ἀποψις τοῦ Λωκκίου ἐπέδρασεν ἐπὶ τοὺς μεγάλους ἀνδρας τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ μάλιστα ἐπὶ τὸν Βολταῖρον καὶ Φρειδερίκον τὸν δεῦτερον.

2. Ὁ φιλόσοφος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν μάλιστα τὰς ἀνάγκας τῶν ἀπαιδεύτων καὶ τῶν διανοητικῶς ὑστερούντων διὸ καὶ ἤθελε τὸν χριστιανισμὸν νοητὸν καὶ προσιτὸν εἰς τοὺς πολλούς.

3. Οὐχὶ ὀρθῶς ἐκλαμβάνεται ὑπὸ πολλῶν ὁ Montesquieu ὡς ὁ κύριος

τῆς νομοθετικῆς ἀπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας καὶ ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτείας¹ προεξαγγέλλων τὴν ἀμερικανικὴν ἀρχὴν « ἐλευθέρα ἐκκλησία ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτεία ». Ἐθεμελίωσεν μὲν καὶ αὐτὸς (ὡς καὶ ὁ Ὁββέσιος) τὴν πολιτείαν ἐπὶ συμβολαίου, καθ' ὃ πάντες οἱ πολῖται μετεβίβασαν τὰ ἑαυτῶν δίκαια εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἠξίου ὅπως αὕτη ἀσκῆται κατὰ τὴν βούλησιν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κυριάρχου λαοῦ.

Διεύθυνσε θεμελιώδεις ἀρχάς περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ κατὰ τρόπον ὀριστικὸν καὶ σπουδαῖον εἰς τὴν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίαν· ἐγένετο ὁ διδάσκαλος τῶν ὑπερμάχων τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ καὶ ὁ πρόδρομος τῆς ἐν Β. Ἀμερικῇ καὶ Γαλλίᾳ ἐπαναστάσεως. Ἀπλῶς δ' εἰπεῖν οἱ συνταγματικοὶ τῶν νεωτέρων πολιτειῶν θεσμοὶ στηρίζονται κατ' οὐσίαν ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Λώκκίου².

Π α ἰ δ α γ ω γ ι κ ῆ .—Τὰ παιδαγωγικὰ τοῦ φιλοσόφου διδάγματα στεροῦνται μὲν συστηματικῆς ἐκθέσεως, ἀλλ' ἐγένοντο σπουδαιότατα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγωγῆς καὶ διεδόθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ῥουσσώ, δι' οὗ τῶν συγγραμμάτων κατ' ἐξοχὴν ἐγνώσθησαν. Βάσις ὑπόκειται τούτοις ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐκάστου ἰδιοτήτων· ἀπαιτεῖται ἡ διέγερσις τῆς αὐτενεργείας καὶ ἡ διάπλασις αὐτοτελοῦς χαρακτῆρος, ἡ ἐποπτικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἐλευθέρα

ἀντιπρόσωπος τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου· διότι οὗτος ἐπ' ἀληθείας ἀναπαρέστησεν εὐστόχως μόνον ὅσα εἶχεν ἤδη διδάξει ὁ Λώκκιος ἐν ταῖς « Δυσὶ πραγματείαις περὶ κυβερνήσεως ». Ὡσπερ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀνεκηρύχθη τὸ πρῶτον ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, οὕτως ἐκεῖ καὶ διευτυπώθη πρώτη ἡ περὶ συνταγματικοῦ δικαίου θεωρία.

1. Ἡ συγχώνευσις τῆς πολιτικῆς μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἶναι, ὡς γνωστὸν, οὐσιῶδες γνῶρισμα τοῦ μέσου αἰῶνος.

2. Ὅπισθεν τῶν συνταγματικῶν θεωριῶν ἐκρύπτετο τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα· διότι παράγων ὁ Λώκκιος τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἐκ τῆς ἐργασίας ἤγειρεν ἀνεπιγνώστως ζήτημα, ὅπερ ἐμελλε ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις νὰ ἀναφανῆ σπουδαιότατον.

σωματική άσκησις, ἔτι δ' ἐξαίρονται αἱ ἀτομικαὶ διαφοραὶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἅτινα ἢ τοῦ 18ου αἰῶνος παιδαγωγικῆ ἀσμένως ἐνέκρινε καὶ εὐρύτερον ἀνέπτυξε. Τοιουτοτρόπως ὁ φιλόσοφος προέστη τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας τῶν ἑαυτοῦ χρόνων καὶ κατέστη ὁδηγὸς τῶν τάσεων, αἵτινες ἐκράτησαν καὶ ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι. Διὰ τῆς νηφαλίου νοήσεως, τῆς φευγούσης τὰς ἄκρας μονομερείας, καὶ τῆς σαφοῦς τῶν θεωριῶν ἐξαγγελίας ἐγένετο ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος τῆς διαφωτιστικῆς περιόδου, ὁ καθηγεμῶν τοῦ ἀγγλικοῦ διαφωτισμοῦ. Δὲν ἐπέδρασε δὲ μόνον, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπὶ τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλοδαπούς, μάλιστα δὲ τοὺς ἐν Γερμανίᾳ¹ καὶ Γαλλίᾳ² φιλοσοφοῦντας.

1. Ἐν Γερμανίᾳ τὸ Δοκίμιον τοῦ Λωκίου ἐκίνησε μὲν τὴν προσοχὴν καὶ τὸν ἔλεγχον τοῦ Λεϊβνιτίου, ἐπεσπάσατο δὲ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐμπειρικῶν φιλοσόφων (μάλιστα τοῦ Beneke). Εἰς τοὺς θαυμαστάς τοῦ ἀνδρὸς ἀνῆκε καὶ ὁ Φρειδερίκος ὁ δεῦτερος, ὅστις ἐχαρακτήρισε τοῦτον ὡς τὸν μέγιστον φιλόσοφον τῆς ἀνθρωπότητος. Μέχρι δὲ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ πολλῶν τὰ ἔργα τοῦ Λωκίου, ὡς καὶ τὰ τοῦ Καρτεσίου, ὡς εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

2. Ἐν Γαλλίᾳ οἱ φιλόσοφοι τοῦ διαφωτισμοῦ ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ Λωκίου. Ὁ Βολταῖρος καὶ ὁ Μοντέσκιος, ὁ Ῥουσσὼ καὶ ὁ Κονδιλλάκιος ἀνέπτυξαν καὶ διέδωκαν τὰ διδάγματα ἐκείνου.

Περὶ τοῦ Λωκίου διέλαβον ἄλλοι τε καὶ οἱ ἐξῆς : T a g a r t, Lockes Writings and philosophy, 1855.—H. M a r i o n, J. Locke, sa vie et son oeuvre, 1878. 2α ἔκδ. 1893.—Th. F o w l e r, Locke, 1880. 2α ἔκδ. 1892.—G. F e r r a r i, Locke, 1904.—C. B a s t i d e, J. Locke, 1907.—H. O l l i o n, La philosophie générale de J. Locke, 1908.—S. A l e x a n d e r, Locke, 1908.—E d. F e c h t n e r, J. Lockes Gedanken über Erziehung, 2α ἔκδ., 1908.—J. D i d i e r, J. Lockes, 1911.—A. C a r l i n g, filosofia, di G. Locke, 2 τόμ., 1922.—R e i n i n g e r, R o b, Locke, Berkeley, Hume, 1922.—R. J. A a r o n, J. Locke, 1937.—B. C. T a n i v e l l a, Bacone e Locke, 1947.—A. K l e m m t, Locke, 1952.